

Борис Дем'яненко

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»***«РАШИЗМ» ЯК КВАЗІІДЕОЛОГІЯ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ІМПЕРСЬКОГО РЕВАНШУ****Demyanenko Borys "Ruscism" as a quasi-ideology of the Post-Soviet imperial revenge.**

The article is devoted to the «ruscism» – the political neologism that arose at the beginning of the 21st century to denote the quasi-ideology and social practice of the modern political regime in the Russian Federation. Key definitions of the proposed article are «ideology» as a system of beliefs and ideas, views on society and its political life, that reflects ideals, worldview, interests, mindset of people, social classes, political parties, social movements, and also includes values, normative and target tendencies and the ways of their achievement, in particular its modern concept of «expanding» (according to T. Parsons) that is being interpreted as a particular society's system of values that is serving the universal orientation for the socio-political activities; «quasi-ideology» in the sense of «false», «imaginary» ideology and an eclectic synthesis of certain postulates; «ruscism» as the unofficial name of the quasi-ideology and social practice of the ruling regime in the Russian Federation at the beginning of the 21st century, which is an eclectic mix of imperial neo-colonialism, great-power chauvinism, nostalgia for the Soviet past, religious traditionalism, and acts as an identification mechanism within the system (recognition of «friends» and «enemies»), engagement (attracting of the new «friends»), and legitimization of conditional offenders on which all kinds of freedom supporters make claims.

The author relies on a wide range of approaches to the definition of the semantic and ideological content of the «ruscism» by Russian scholars and political analysts who represent a predominantly critical view of the current political regime of the Russian Federation (S. Belkovsky, L. Gudkov, A. Melnikov, A. Piontkovsky, A. Skobov), political and military figures of the post-Soviet space (Sh. Basayev, J. Dudayev), Ukrainian researchers (O. Grinov, O. Kaftan, O. Kostenko, O. Leusenko, V. Tkachenko, M. Tomenko and etc.), expresses own opinion regarding this phenomenon.

It is stated that the manifestation of «ruscism» in the domestic policy is the violation of human rights for freedom of thought, the persecution of dissidents, the use of mass media for misinformation of the own society and the neglect of democratic procedures. In foreign policy «ruscism» manifests itself in violation of the international law principles, the imposition of the world's own version of historical truth, the justification of the barbarian geopolitics of the Russian Federation aimed at occupation and annexation of the other states' territories based on the local cooperation and support of the Russian fifth columns. Nowadays «ruscism» acts as the ideological basis of the non-democratic regime in the Russian Federation also known as «putinism».

It is predicted that «ruscism» as an ideological basis of «putinism» and «putinism» itself as a kind of authoritarian political regime of the present Russian Federation can exist after Putin's departure (resignation, escape, natural or violent death, etc.). In this case the role of the key figure of the regime will be played by another successor and such a modernization of the quasi-ideology of «ruscism» and the facade of «putinism» may be beneficial to the financial oligarchy, since it can hypothetically reduce the impact of international sanctions and isolation.

Keywords: ruscism, putinism, ideology, quasi-ideology, power, political regime.

На початку ХХІ ст. серед політичних неологізмів набула поширення дефініція «рашизм» (від англ. «Russia, Russian») («раша») й італ. «fascismo» – фашизм, від якого взято закінчення «изм») або «русизм» як неофіційна назва квазіідеології й соціальної практики сучасного владного режиму Російської Федерації. Термін «рашизм» отримав поширення в неофіційних колах у 2008 році під час агресії Російської Федерації проти Грузії. Нова хвиля поширення терміну припала на період анексії АР Крим Російською Федерацією, збиття літака Boeing 777 17 липня 2014 року поблизу Донецька та початку російсько-українського протистояння в 2014 році (АТО). Дефініцію «русизм» уперше введено О. Герценом у романі «Минуле і думи» (1868) для позначення екстремістського напрямку в русофільстві. Своім відродженням термін завдячує президенту Чеченської Республіки Ічкерія Дж. Дудаєву, який основну рису «русизму» вбачав у територіальній експансії Російської Федерації на Кавказі. Політик назвав «русизм» особливою формою людиноненависницької ідеології, яка ґрунтується на великодержавному шовінізмі, повній бездуховності й аморальності. Він відрізняється від відомих форм фашизму, расизму, націоналізму особливою жорстокістю як до людини, так і до природи. Маючи рабську психологію, він паразитує на неправдивій історії, на окупованих територіях і гноблених народах [1]. Цей контекст сприйняття поняття було продовжено лідерами Республіки Ічкерія Шамілем Басасвим та Асланом Масхадовим. Ш. Басаєв, наприклад, говорив: «Ваша великоросійська мрія – сидячи по горло в лайні, затягнути туди усіх інших. Це і є русизм» [2].

Радянський і російський філософ та соціолог Б. Грушин угледів в основі «русизму» феодалне холопство й рабство (опоненти називали таку його позицію русофобською). Проте представники російського націоналізму перетворили цей термін (як поєднання «російського імперіалізму» з «побутовим націоналізмом») на основу своєї ідеології. Націоналіст О. Іванов-Сухаревський проголосив проект побудови Святої Русі –

наддержави (станової імперії) на чолі з народом слов'янорусів, об'єднаних кров'ю, мовою та історією. Серед численних радикальних націоналістичних рухів 1990-х рр. у Російській Федерації ультраправа політична партія «Народна національна партія» (ННП), заснована в 1994 році О. Івановим-Сухаревським як Рух народних націоналістів, удавала з себе захисницю російського православ'я й козацьких рухів і поширювала ідеологію, яку назвала «русизмом». Ця ідеологія була комбінацією популізму, расового й антисемітського містицизму, національного екологізму, православ'я, ностальгії за царем.

Ключовими дефініціями пропонованої статті є «ідеологія» (система переконань та ідей, поглядів на суспільство, його політичне життя, що відображає ідеали, світогляд, інтереси, умонастрої людей, суспільних класів, соціальних верств, політичних партій, громадських рухів, а також охоплює цінності, нормативні й цільові схильності та способи їх досягнення), зокрема її «розширювана» (за Т. Парсонсом) сучасна концепція (тракується як система цінностей конкретного суспільства (у нашому випадку – сучасної Російської Федерації), яка виступає універсальною орієнтацією соціально-політичної діяльності); «квазіідеологія» (у розумінні «несправжньої», «уявної» ідеології як еклектичного синтезу певних постулатів); «рашизм» – неофіційна назва квазіідеології й соціальної практики владного режиму Російської Федерації початку XXI ст., яка виглядає еклектичною сумішшю імперського неокolonіалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму, і виступає механізмом ідентифікації всередині системи (розпізнавання «свій – чужий»), ангажування (залучення «своїх»), і легітимізації умовних порушників, до яких усілякі прибічники свобод (що якраз абсолютно не вписується в стилістику спецслужб) пред'являють претензії.

У своїй науковій розвідці автор спирається на широкий спектр підходів до визначення внутрішньосмислового та ідеологічного наповнення дефініції «рашизм» російськими (які представляють переважно критичний погляд на нинішній політичний режим у Російській Федерації) науковцями та політичними аналітиками (С. Белковський [3, 4], Л. Гудков [5, 6], А. Мельніков [7], А. Піонтковський [8, 9], А. Скобов [10]), політичними і військовими діячами пострадянського простору (Ш. Басаєв [2], Дж. Дудаєв [1]), вітчизняними дослідниками (О. Гринів [11], О. Кафтан [12], О. Костенко [13], О. Леусенко [14], В. Ткаченко [15], М. Томенко [16] й ін.), висловлює власне ставлення до цього явища [17-19].

«Рашизм» ґрунтується на культурі національного лідера, який повернув Росії «велич» (трьома головними елементами кремлівської доктрини російський публіцист С. Белковський назвав такі: Путін – це стабільність, а будь-яка дієздатна («неіграшкова») опозиція – фашизм і громадянська війна; Путін – менше зло в усіх відношеннях; щоб менше зло ніколи не поступилося місцем більшому, потрібна консолідація еліт [3]); ідей «особливої цивілізаційної місії» росіян; «старшості братнього російського народу»; на ненависті й задрощах до західних демократій (Європи, США, Канади і т. п.); на запереченні західних ліберально-демократичних цінностей та інститутів (зокрема, вільних виборів та інших громадянських прав і свобод); на нетерпимості до елементів культури інших народів, яким протиставляє євразійську (російську) цивілізацію; на тоталітаризмі й імперіалізмі радянського типу; запереченні сили права й утвердженні права сили; неповазі до суверенітету сусідів і самоствердженні за допомогою свавілля й насильства; на зневазі до особистості, прагненні розчинити особистість у «більшості» й придушити меншість; на використанні російського православ'я як моральної доктрини «богообраності» росіян; на геополітичних інструментах впливу (насамперед, енергоносіях).

«Рашизму» притаманна невіра в демократичні процедури, бо «кусе це лише інструмент тонких маніпуляцій» («рашизм» віддає перевагу грубим маніпуляціям – прим. автора). «Рашизм» виходить з того, що «народний дух» і «вищий загальний інтерес» виявляються не через формальні виборні механізми, а ірраціональним, містичним чином – через вождя, який став таким, тому що зумів «зачистити» усіх інших [10]. Після розпаду СРСР у Російській Федерації відбулося оновлення персоналістської влади у вигляді президентства, яке постало над суспільством і стало непідконтрольним йому. Двоїстість режиму «путінізму», який, з одного боку, потребує модернізації, а з іншого – побоюється її наслідків і прирікає країну на хронічний транзитивний стан, і надає правлячому режиму квазі-персоналістського характеру [4].

Р. Ключник справедливо зазначав, що російська еліта надала собі право будувати власну «суверенну демократію» без посилань на західні стандарти, але з урахуванням російських традицій державотворення. Адміністративний ресурс у Російській Федерації є одним із засобів збереження демократичного фасаду, за яким ховається механізм абсолютного маніпулювання волевиявленням громадян [20]. Виборча система сучасної Російської Федерації за останні півтора десятиліття зазнала потужної дискредитації: роль народу в управлінні країною зведена до рівня голосування, причому за одного й того ж кандидата/ політичну партію; присутні перманентно розширювані масштаби використання адміністративного ресурсу на виборах регіонального й федерального рівнів; результат виборів у переважній більшості випадків заздалегідь визначають вищі бюрократичні інстанції; укорінилася система спадкоємства, за якої чергового президента Російської Федерації призначає попередній (а не вибирають громадяни).

В ідеології «рашизму» химерним чином поєдналися погляди на світ як на поле тотальної звірині боротьби за виживання з претензією на високу духовність, до якої, на думку «рашистів», неспроможна піднятися решта світу. У той же час, ця ідеологія являє собою квінтесенцію холоуйства й хамства [10]. Окремі прояви культури західного світу (наприклад, узаконення проституції, права сексуальних меншин («гейропа»), наркозалежних тощо), використовуються росіянами для обґрунтування «відсутності духовності» в інших народів або навпаки – як цивілізаційної належності Росії до спільноти цивілізованих країн. «Рашизм» є поєднанням концепції «особливого шляху», про який багато говорили більшовики, з нацистською ідеєю переваги, але не расової, а духовної, що «на виході дало забійну суміш, іменовану «російським світом» («Русским миром») [12].

«Рашизм» є обґрунтуванням варварської геополітики Російської Федерації, спрямованої на окупацію та анексію територій інших держав, часто позначається штампом «збирання земель руських» і спирається на місцевий колабораціонізм та підтримку російської п'ятої колони. Він маскується під антифашизм, але має фашистське обличчя й сутність [21]. А російський політолог А. Піонтковський стверджував, що ідеологія «рашизму» за принципами багато в чому схожа з німецьким нацизмом, а за промовама і політикою президента Росії В. Путіна – з ідеями А. Гітлера [22]. На думку вітчизняного політика М. Томенка, «рашизм» – це людиноненависницька ідеологія, що за змістом суттєво не відрізняється від фашизму чи сталінізму. Росія, яка спочатку боролася інформаційно та ідеологічно, по всьому світу підтримує будь-які методи (у т. ч. й військові), щоб знищити тих, хто не підтримує ідеологію «Русского мира» й передбачає реалізацію цієї ідеології будь-якими методами [16].

Український політолог О. Леусенко слушно акцентував увагу на ненависті як характерній рисі «рашизму» й поведінки росіян: «Росіяни ненавидять, передусім, самих себе – бо як інакше можна пояснити той скотинячий рівень життя, в якому байдуже живе абсолютна більшість росіян? Росіяни ненавидять своїх сусідів – бо заздять успішнішим і зневажають менш удачливих. Росіяни ненавидять вихідців із Середньої Азії – тому, що «чурки», кавказців – тому, що «чорно*опі», китайців і всіх азіатів – через їхню «косорилість», євреїв – тому, що «жиди пархаті й розумні дуже», американців – бо «піндоси», європейців – «так у них же гей-паради проводять», білорусів – тому, що «бульбаші». Для офіційної назви чорношкірих африканців у російській мові використовується настільки образливе й принизливе щодо останніх слово, що, приміром, у США за нього можна отримати цілком солідний штраф, а за певних умов і у в'язницю потрапити! Расизм, печерний націоналізм і неофашизм – ось основні прикмети сучасної Росії та її «великого» народу, просоченого ненавистю до всього, що відрізняється від них зовні, поведінкою, освітою або ментальністю» [14].

О. Гринів застерігає, що треба відрізнити «рашизм» від «путінізму», бо «рашизм» стосується ідеологічного обґрунтування авантюри політики нинішнього російського диктатора В. Путіна – московського імперіалізму, під якою об'єдналися ідеологічні суперники (компартійні ідеологи, шовіністи й антикомуністи) задля економічного й політичного шантажу держав на території колишньої імперії; більшовизм тепер можна розглядати лише як один із різновидів «рашизму». Історія підтверджує, що «рашизм» передбачає в першу чергу знищення українства як національної спільноти [11].

Слід зазначити, що дефініція «путінізм» на початку XXI ст. набула кількох тлумачень. Цим поняттям ідентифікують: 1) різновид авторитарного політичного режиму, що сформувався в Російській Федерації на початку 2000-х років у добу глобалізації та інтернету; 2) економічний лад Російської Федерації, який виник на початку XXI ст. на уламках останньої тоталітарної імперії XX ст. – СРСР; 3) певний тип політики, яку А. Меркель і її європейські та американські колеги кваліфікували як регресивну, притаманну XVIII ст., коли прагнення добиватися бажаних результатів базувалося на аргументі сили і проводилося з позиції сили [18, с. 481]. Початкове використання терміну «путінізм» переважно в критичному значенні (як поєднання превентивних заходів і стагнації в неконкурентоздатній, економічно ослабленій Російській Федерації) належить ЗМІ. Одним із перших цей термін використав щодо президента Російської Федерації В. Путіна журналіст New York Times У. Сафір у 2000 році переважно в публіцистичному розумінні для позначення культу особи, цензури і милітаризму. Одним із перших у Російській Федерації увів термін «путінізм» у повсякденний вжиток політолог А. Піонтковський [8]. Клерикальний варіант «рашизму» намагається реалізувати московський патріарх Кірілл, що засвідчує його концепція «Русского мира». У цьому контексті цікавою є думка О. Костенка, який вважає «рашизм» проявом соціопатії. Він виконує заміну щодо релігії функцію, даючи адепту відчуття причетності до боротьби «добра зі злом», наповнюючи його існування сенсом, виправдовуючи тяготи і жертви, які він приносить у реальності, позбавляючи його від комплексу неповноцінності [23].

Нині «рашизм» виступає ідеологічною основою «путінізму». Сучасна Російська Федерація характеризується глибокою вкоріненістю в суспільній свідомості радянської ментальності, а «совок» постав

соціальним агентом «путінізму». Дефініція «совок» має пейоративне забарвлення, за її допомогою 1) ідентифікують людину з певними психологічними і суспільними установками (людина ієрархічна, з патерналістською свідомістю, імперська, для якої колективні цінності представлені насамперед великодержавністю, людина лукава, двоєдушна, яка вимушена постійно пристосовуватися до репресивної держави, демонструючи лояльність до неї й одночасно прагнучи її обдурити), котра оцінює інших людей, явища та оточуючий світ, користуючись укоренілою, незмінною системою міфів, принесеною з Радянського Союзу; 2) у добу пізнього застою й перебудови цим терміном стали позначати Радянський Союз з його суспільно-політичним устроєм.

Директор Аналітичного центру Юрія Левади («Левада-Центр», РФ) Л. Гудков стверджував, що головний ресурс підтримки В. Путіна складають молоді росіяни з провінції, бюрократія й державний сектор. У переважній масі це передусім населення малих і середніх міст, де збереглася радянська галузева структура (насамперед, машинобудування й важка промисловість – ядро ВПК Радянського Союзу), а натепер, це відсталі технології, неконкурентоздатні підприємства, достатньо бідне й депресивне середовище [5]. Таким чином, соціальну базу «путінізму» складає консервативна периферія з дуже слабким потенціалом самоорганізації.

Характерною особливістю режиму «путінізму», вважає Л. Гудков, є не стільки його побудова з уламків і «матеріалу старої системи», як факт, що його архайка переважно модернізована, і контекст її функціонування став дещо іншим. Насамперед, це було досягнуто за рахунок використання нових технологій влади (масового управління) і нової системи легітимізації панування (підстав авторитету). Саме тому «путінізм» у порівнянні з іншими аналогічними (тоталітарними чи авторитарними) режимами має специфічні особливості. По-перше, у ньому відсутня звична для радянського покоління монополія «партії-держави» (зрощення партійного апарату й державних органів управління); відсутній у перше десятиліття президентства В. Путіна й щільний державний та ідеологічний контроль, що пронизує все суспільне життя; партія «Единая Россия» не повторювала КПРС ні устроєм, ні функціонально, ні щодо ефективності – робота її партійного апарату зводилася лише до інсценування масової підтримки влади [6].

По-друге, у 2009 р. Л. Гудков не вважав В. Путіна ні «фюрером», ні «демагогом», ні «трибуном», який завоював довіру мас у ситуації глибокої кризи; ментально – це чиновник «із органів», що потрапив у владу в результаті апаратних угод та інтриг, якому російська пропаганда заднім числом, після утвердження його у владі, надала «харизматичного» ореолу. Причини його популярності ховаються, з одного боку, в ілюзіях мас, що його керівництво країною дозволить зберегти нинішній рівень життя, а з іншого – в усуненні з політичної сцени будь-яких впливових фігур, у стерилізації критики, створенні уявлення безальтернативності його становищу. По-третє, на кінець першого десятиліття ХХІ ст. в правлячих колах Російської Федерації не існувало тотальної щодо охоплення мас мобілізаційної ідеології побудови «нового світу» і формування «нової людини». По-четверте (що дуже важливо для громадян України), на середину першого десятиліття ХХІ ст. російські аналітики стверджували, що зовнішня політика В. Путіна не спрямована на експансію, на утворення другого «соціалістичного табору». Максимально можливим на той час вважалося створення своєрідного «санітарного кордону» проти західних впливів, вестернізації [15, с. 121-122].

«Рашизм» є ідеологією, яка базується на ілюзіях і обґрунтовує припустимість будь-якого свавілля заради хибно трактованих інтересів російського суспільства. У зовнішній політиці «рашизм» проявляється, зокрема, у порушенні принципів міжнародного права, нав'язуванні світові своєї версії історичної правди виключно на користь Росії, у зловживанні правом вето в Раді Безпеки ООН тощо. У внутрішній політиці проявом «рашизму» є порушення прав людини на свободу думки, переслідування учасників «руху незгодних», використання ЗМІ для дезінформації власного народу тощо [13]. Вдумливі українці відзначають імітаційний характер системної «опозиції» в Російській Федерації (А. Піонтковський небезпідставно стверджував, що «сама цинічна терплячість «еліт» являє більшу небезпеку для російської державності, ніж «демократичне нетерпіння» опозиціонерів» [9]), відсікання справді опозиційних політиків і організацій від виборів і провідних ЗМІ.

Політика В. Путіна не виходить за рамки проблем адаптації до зовнішніх змін. Звідси спостерігаються різноманітні сурогатні форми псевдоінституційних інновацій і медійної «демократії» (громадські палати, рухи «наших», послання до Федеральних зборів і т. п.). В. Путін не задає програму діяльності бюрократії, а прагне пристосуватися (утримати рутинну конструкцію безконтрольної влади) до наростаючих явищ децентралізації панування й нових джерел впливу.

Прихильників ідеології «рашизму» зазвичай називають «рашистами», іноді – «ватниками» (походження терміна пов'язане з «ватниками» – ватяними куртками-тілогрійками, дешевизна й простота вироблення яких забезпечили їхній масовий ужиток у СРСР). Це, зазвичай, малоосвічені й невиховані особи, для яких характерні ностальгія за «сильною рукою», рабський менталітет, ксенофобія, ненависть до всього неросійського, алкоголізм, трансляція цінностей ідеології «Русского мира». Психологія «рашистів» є психологією ворожості.

Вони переконані в тому, що навіть у Росії всюди є чужинці. Цією психологією наділені люди, глибоко ображені придуманими чи справжніми приниженнями, яким їх піддавав Захід. Але «коли Росія сильна», «рашисти» мають можливість помститися. Відмінною рисою свідомості «рашистів» є надія й ставка на силу. Важливою ознакою «рашистів» є мертве й полемічне розуміння історії Росії, її перетворення на набір культових дат, яким вони поклоняються, і в які вірять [7].

Зверхне, підозріле («навколо вороги, усі хочуть нас з'їсти») і загалом злісне ставлення до цього розтлінного світу, погляд на нього як на потенційну здобич, у «рашистів» поєднуються з по-дитячому наївною образою на те, що «нас ніхто не любить». Вони хочуть, щоб їх ще й любили – як великого брата. «Рашисти» поширюють патріархальні принципи на відносини між народами. Вони переконані, що любити можна змусити, що «стерпиться-злюбиться», що «якщо б'є – значить, любить», тому, що «для їхнього ж блага». Один із найвідоміших «рашистів» російський актор І. Охлобистін вважає, що «рашизм – це вибір мудрого», і доводить вірність власним переконанням татуванням на руці, яке він назвав «тавром рашиста».

До «рашистів» відносять і осіб усередині України та інших анексованих Російською Федерацією територій, які прагнуть передовсім знищити українство як національну спільноту, виступають прихильниками сепаратизму, демонструють свою позицію носінням чорно-помаранчевих «георгіївських» стрічок. Це, насамперед, носії «совкової» психології.

Український прозаїк і громадський діяч М. Слабошпицький справедливо зазначав, що «типовий «совок» – це індивідуум, джерелом душевних сил і покликанням якого є створення ворога й боротьба з ним. Визначальні риси «совка» – нетерпимість, агресія, надзвичайна нав'язливість. Йому до всього на світі є діло: чи не дискримінують негрів в Америці, чи справедливі санкції до Саддама Хусейна, чи не обмежують прав російськомовного населення в Прибалтиці. Коротше кажучи, це божевільна інтервенція всюди, що найчастіше супроводжується абсолютним нехлюйством у власному домі. Типовий «совок» – максималіст. У Радянському Союзі це вважалося неабиякою чеснотою, хоча користь суспільству від максималістів з їх революційним пафосом, на межі з ідіотизмом, вельми сумнівна. Тому, що «совок» – не просто максималіст, який усе на світі хоче переробити за абстрактними схемами, він при цьому ще торгується. Адже на світі нема нічого дешевшого, ніж переконання «совка»» [24].

Отже, «рашизм», як людиноненавистницька ідеологія, виступає еклектичною сумішшю імперського неокolonіалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму. У внутрішній політиці проявом «рашизму» є порушення прав людини на свободу думки, переслідування інакомислячих, використання ЗМІ для дезінформації власного народу, йому притаманне ігнорування демократичних процедур. У зовнішній політиці він проявляється в порушенні принципів міжнародного права, нав'язуванні світові власної версії історичної правди, є обґрунтуванням варварської геополітики Російської Федерації, спрямованої на окупацію та анексію територій інших держав, спираючись при цьому на місцевий колабораціонізм та підтримку російської п'ятої колони. Нині «рашизм» виступає ідеологічною основою недемократичного режиму «путінізму».

«Рашизм» як ідеологічна основа «путінізму» і «путінізм» як різновид авторитарного політичного режиму нинішньої Російської Федерації, може існувати і після відходу (відставки, утечі, природної чи насильницької смерті тощо) В. Путіна. У цьому випадку замість «батька-засновника» цієї системи роль ключової постаті режиму виконуватиме черговий наступник. Така модернізація квазіідеології «рашизму» і фасаду «путінізму» може бути вигідна фінансово-бюрократичній олігархії, оскільки може послабити чи й позбавити загалом її бізнес від дошкульних міжнародних санкцій та ізоляції.

1. Дудаев Дж. Русизм – шизофреническая форма мании мирового господства. URL: <http://www.argumentua.com/tsitatu/rusizm-shizofrenicheskaya-forma-manii-mirovogo-gospodstva> (дата звернення: 20.12.2017).
2. Шамиль Басаев был прав. *Українська правда*. 2015. 24 січня. URL: <https://www.forum.pravda.com.ua/index.php?topic=820052.0> (дата звернення: 20.12.2017).
3. Белковский С. Сущность режима Путина. URL: <http://www.itexts.net/avtor-stanislav-belkovskiy/41076-suschnostrezhima-putina-stanislav-belkovskiy/read/page-4.html> (дата звернення: 21.12.2017).
4. Белковский С. Апология Владимира Путина: Легко ли быть царем? URL: <http://www.profilib.com/chtenie/148538/stanislav-belkovskiy-apologiya-vladimira-putina-legko-li-byt-tsarem.php#t1> (дата звернення: 21.12.2017).
5. Тагаева Л. Лев Гудков: «Если за все отвечает один человек в стране, через какое-то время иллюзии в отношении его способностей превращаются в раздражение». URL: <http://www.slon.ru/russia/1107112.xhtml> (дата звернення: 22.12.2017).
6. Гудков Л. Природа «путинизма». Левада-Центр > АРХИВ > ПРЕСС-ВЫПУСКИ. URL: <http://www.levada.ru/press/2009121600.html> (дата звернення: 23.12.2017).
7. Мельников А. Рашизм против россиян. URL: http://www.echo.msk.ru/blog/alex_melnikov/1312322-echo/ (дата звернення: 23.12.2017).

8. Пионтковский А. Путинизм как высшая и заключительная стадия бандитского капитализма в России. URL: http://www.yabloko.ru/Publ/Book/Fire/fire_002.html (дата звернення: 22.12.2017).
9. Пионтковский А. Искушение Владимира Путина. URL: <http://www.rulit.me/books/iskushenie-vladimira-putinaread-307991-1.html> (дата звернення: 23.12.2017).
10. Скобов А. «Циммервальдская левая». URL: <http://www.graniru.org/blogs/free/entries/227015.html> (дата звернення: 20.12.2017).
11. Гринів О. Рашизм із прицілом на україноцид. URL: <http://www.qwas.ru/ukraine/nru/Profesor-Oleg-Grin-vRASHIZM-Z-PRIC-LOM-NA-UKRA-NOCID/> (дата звернення: 21.12.2017).
12. Кафтан А. Почему рашизм обречен на забвение. *Власть денег*. 2015. № 5/430.
13. Костенко О. Що таке «рашизм»? *День*. 2014. 18 березня.
14. Леусенко О. Почему русские всех ненавидят? Даже себя... URL: <http://www.oleg-leusenko.livejournal.com/1394936.html> (дата звернення: 22.12.2017).
15. Ткаченко В. Н. Россия: беспутье агрессора. Киев: Изд-во «ЛОГОС УКРАИНА», 2016. 432 с.
16. Томенко М. У ХХІ столітті з'явилася нова чума – «рашизм». URL: <http://www.vikka.ua/novini/95648-mikolatomenko-u-hhi-stolitti-zyavilasya-nova-chuma-rashizm.htm> (дата звернення: 21.12.2017).
17. Дем'яненко Б., Дем'яненко А. Рашизм. *Енциклопедичний словник символів культури України* / за заг. ред. О. І. Потапенка, В. П. Коцура, В. В. Куйбіди. 7-е вид. Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2017. С. 491–494.
18. Дем'яненко Б., Дем'яненко А. Путінізм. *Енциклопедичний словник символів культури України* / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 7-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2017. С. 481–484.
19. Дем'яненко Б., Дем'яненко В. «Путінізм» як політичний феномен і неприваблива російська дійсність. *Політологічні та правничі студії суспільно-політичних процесів ХХ – початку ХХІ ст.*: зб. наук. праць до ювілею доктора політичних наук, професора В. П. Горбатенка / ред.-упор. С. Рудницький. Житомир: ФОП Свенюк О. О., 2017. С. 26–35.
20. Ключник Р. М. Розвиток теорії та практики демократії: ретроспективний аналіз. URL: <http://www.zgroup.com.ua/> (дата звернення: 20.12.2017).
21. Путин будет захватывать новые территории, чтобы проложить путь к Балканам / эксперты. URL: <http://www.ru.tsn.ua/svit/putin-budet-zahvatyvati-novye-territorii-chtoby-prolozhit-put-k-balkanam-eksperty-356507.html> (дата звернення: 21.12.2017).
22. «Просто рашизм». *Телеканал 1+1*. 2014. 24 березня.
23. Credo quia absurdum. Что такое рашизм? URL: http://www.by24.org/2014/07/26/credo_quia_absurdum/ (дата звернення: 23.12.2017).
24. Що таке, у вашому уявленні, типовий «совок»? запитання «Дня». URL: <http://www.day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/zapitannya-dnya-198> (дата звернення: 23.12.2017).